

Summary

Maryna Melezhyk

Pictures of the Future in the Yuri Shcherbak's Trilogi «The Time of Death-Christ» ('Smertokhrystiv'): Mirages of 2077», «The Time of a Great Game: Phantoms of 2079» and «The Time of Tyrant: the Epiphany of 2084» as the Admonishment of the Ukrainian People

In the article there is an attempt to analyze recent works of Yuri Shcherbak «The Time of Death-Christ» ('Smertokhrystiv'): Mirages of 2077», «The Time of a Great Game: Phantoms of 2079» and «The Time of Tyrant: The Epiphany of 2084». The definition of the genre of works has been proposed, the issues of the novels have been outlined. The parallel between the past and the future, their projection onto the modernity has been made.

Key words: *dystopia, genre, novel, novel-admonishment, modern literary criticism, trilogy, fiction literature.*

УДК 821.161.2-2.09(045)

НАДІЯ МИРИНЮК,
старший викладач
НІНА РУЖИЦЬКА,
старший викладач
(м.Хмельницький)

Проблема патріотизму і зрадництва в драмі Івана Карпенка-Карого «Сава Чалий»

У статті йдеться про внесок І. Карпенка-Карого у відтворення історичного минулого України, підкреслюється актуальність порушених у драматичних творах митця проблем етичного і морального характеру в умовах сьогодення, зокрема проблеми патріотизму і зрадництва, розкривається підґрунтя зради історичного діяча на прикладі діяльності Сава Чалого (трагедія «Сава Чалий»), відзначається оригінальність трактування драматургом цього образу: він змальований не вродженим егоїстом, не користолюбним зрадником, а людиною, здатною усвідомлювати причетність своїх дій.

Ключові слова: *драма, драматург, патріотизм, гайдамаки, польська шляхта, зрадництво, ватажок, народ.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах становлення України як держави патріотичному вихованню належить

пріоритетна роль. У наш час важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати в студентській молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо української держави. У різні часи та епохи, в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни.

Аналіз основних досліджень і публікацій... Окремі аспекти окресленої проблеми знайшли своє відображення у творах Т. Шевченка, М. Старицького, І. Франка, В. Стефаніка, Лесі Українки, О. Олеся, В. Винниченка, М. Хвильового, М. Куліша, І. Багряного, О. Довженка, В. Симоненка, О. Гончара, Г. Тютюнника, П. Загребельного, І. Драча, Л. Костенко, В. Стуса та ін., твори яких виховують любов до Батьківщини, рідної мови, історії та культури, почуття національної самосвідомості, господаря власної землі, повагу до славних синів і дочок України. Ці світочі літератури ніколи не стояли осторонь життя народу, вони акумулювали в своєму слові духовні потреби сучасників, захищали державність, бо розуміли, якщо вона буде втрачена, то все решта не має ніякого значення.

Тема патріотизму пронизує народні пісні, думи та балади, які відображали події здебільшого героїчного характеру, підносили ідею відданості, оборони рідної землі. В них оспівані ратні подвиги, народна визвольна боротьба проти чужоземних нападників. У цих творах возвеличуються герої з народу, що захищають незалежність Вітчизни, їхня мужність і сміливість, хоробрість і безстрашність, засуджується зрадництво і боягузтво.

Формулювання цілей статті... На основі драми І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» розглянути проблему патріотизму і зрадництва в другій половині XIX століття в Україні.

Виклад основного матеріалу... Суспільно-політична боротьба у другій половині XIX століття в Україні загострила проблему патріотизму. І. Карпенко-Карий не залишився байдужим до цих подій. Він написав драматичний твір, де засудив зрадників народу і Вітчизни.

В основу трагедії «Сава Чалий» покладено широковідому українську пісню, в якій народ заплямував Саву Чалого як зрадника батьківщини і прославив мужнього патріота Гната Голого. Карпенко-Карий, працюючи над твором, старанно вивчив історичні матеріали про соціальні відносини того часу, глибоко усвідомив ставлення народу до зрадників. Це дало йому змогу правдиво відтворити конкретну

історичну обстановку першої половини XVIII ст., переконливо розкрити причини гайдамацького руху і на цій основі високо піднести патріотичну ідею безмежної відданості своєму народові. Драматург-демократ не ступив на шлях ідеалізації історичного минулого України, на який збивалися деякі його попередники і сучасники. У «Саві Чалому» правдиво розкрито класові суперечності в українському суспільстві першої половини XVIII ст., показано непримиренність інтересів двох ворожих соціальних сил – панів і селян. Гнобителями народу виступає не тільки польська шляхта, а й українська козацька старшина. Запорожець, що втік із Січі і приєднався до повстанців-гайдамаків, каже: «Голота січова поривається до нас, так старшина придержує, вона поспільству не сприяє, бо і сама б по-панськи жить хотіла» [4, с. 349].

У ряді сцен, на основі історичних документів, драматург майстерно створив хвилюючі картини народного горя і цим вмотивував той гнів, з яким селяни йшли в гайдамаки і мстили своїм ворогам. І. Карпенко-Карий правдиво показав нескореність народу, його стійкість і незламність у боротьбі проти своїх гнобителів. Повстанців не страшати ні жакливі торттури, ні люта смерть на палі. У класовому антагонізмі, так виразно відтвореному і в пісні, і в трагедії, полягав основний соціальний зміст епохи, що породила таких антиподів, як Сава Чалий та Гнат Голий. На цьому непримиренному антагонізмі й побудований конфлікт трагедії. Головними героями твору є не окремі особи – Сава Чалий чи Гнат Голий, а народ, гайдамаки: Гнат Голий, Медвідь, Грива, Кульбаба, Кравчина, Молочай, Яків, Гаврило, Микита, безіменні запорожці і гайдамаки, які всі разом створюють образ гнівного і могутнього повсталого народу, що під керівництвом спочатку Сави, а потім Гната мстить польській шляхті і її прислужникам за заподіяні знущання. Гайдамаки показані не для фону, на якому виділялися б Сава і Гнат; вони мають індивідуальні риси й ідейне навантаження в сюжеті твору. Наприклад, Медвідь і Грива – найближчі друзі й порадики Гната – або гайдамака без імені й прізвища, який під час допиту коронним гетьманом Потоцьким проявляє такий героїзм, сміливість, витримку, мужність, що наводить жах на польських магнатів. Цей безіменний гайдамака виступає як уособлення нездоланної сили народу, про яку із заздрістю говорить шляхтич Шмигельський: «З таким народом можна весь світ покорити!» [4, с. 364].

У процесі розгортання соціального конфлікту – загостреної боротьби між гнобленими трудящими масами і панством – розкривається образ зрадника Сави Чалого. Спочатку він виступає спільником народу, співчуває стражданню гнобленого селянства, і

селяни, повставши, обирають його своїм ватажком. Хвиля народного гніву підносить Саву Чалого, робить це ім'я страшним для панів. Та вже перші промови Сави свідчать про його половинчастість, нерішучість у боротьбі з жорстокими гнобителями. Він закликає не до грізної розправи з ворогами, як того прагнуть повстанці, а до втечі від гнобителів «на вільні козацькі степи». Щодалі збільшується прірва, яка роз'єднує гайдамаків і їхнього отамана. Драматург показує, що Сава Чалий не вірить у перемогу народу, в здатність повстанців забезпечити лад у країні. Тому він шукає компромісу з панами, який приводить його, зрештою, до прямої зради народу.

Особливо цікавим є психологічне змалювання стосунків головного героя з шляхтичем Шмигельським – найзагадковішою постаттю у творі. Його логіка поведінки нелегко піддається раціональним поясненням. Хоча спочатку все виглядає так, ніби Шмигельський просто виконує наказ польського коронного гетьмана будь-що переманити Саву Чалого. Він пристає до гайдамаків і по-езуїтськи тонко починає грати на слабінках Сави. По-перше, Чалий на диво довірливий, легковірний. По-друге, його підточують постійні сумніви. Він остерігається, як би не сплюндрувати край, не обернути його на руїну. Гайдамачина, вважає він, може перетворитися на розбійництво, тому йому більше до душі «бой чесний», відкритий, а не «партизанство». По-третє, Шмигельський грає й на симпатіях Чалого до панянки Зосі (хоча той і робить зусилля «задавити своє кохання», щоб воно не стало на перешкоді головній меті – повстанню). По-четверте, хитрий шляхтич швидко помічає «тріщини» в стосунках Сави та його побратима Гната Голого. Голий кличе до негайної помсти шляхті: «Пора і нам почать зненацька нападуть, і різать, і палить напасників», Чалий же очікує підмоги із Січі, щоб, зібравши козаків, піти на суперника війною. Він весь час зволікає, вагається. І саме в такий момент нерішучості й вагань Саві доставляють лист від кошового Січі, яким той начебто велить йому повернутися на Запорозжя. Насправді ж лист підробив не хто інший, як Шмигельський! Якщо Сава остаточно занепадає духом, то Гнат, розуміючи, що лист – то управа «пузатої старшини на Січі», сповнений рішучості мститися за заподіяні кривди. Саме його обирають отаманом, і тепер Гнат Голий веде гайдамаків на Тульчин і Немирів [1, с. 58-59].

Іван Тобілевич акцентує на колізії глибинних інтересів двох ватажків. У них різна соціальна опора: якщо Голий виражає настрої «голяків», простолюду, то аристократ Чалий цих «голяків» побоюється. Його лякає стихійний розмах повстання, від якого годі чекати чогось іншого, крім кривавих наслідків: «Усе, усе, усе! Жадоба помсти в них така велика, що здержати її, як здержать воду ту, що ринула крізь

прорвану греблю, нема у чоловіка сили! І понесуть вони тепер на Україну і смуту, і пожежу, і кров проллють ріками, без жодної користі для народу, а потім і самі на полях усі сконають».

Шмигельський – наче Мефістофель! – блискавично підхоплює ці слова, щоб іще дужче роздмухати сумніви Сави Чалого, підвести його до диявольського рішення. По суті, він «диктує» Саві вибір: «Так будем рятувати Україну від гайдамацької руїни». – «Як?» – запитує розгублений Чалий. І чує у відповідь, що треба йти до Потоцького і разом з його міліцією проганяти гайдамаків. Мовляв, життя на українських землях тільки почало укладатися «під панською рукою» – тож навіщо тепер усе ламати? [1, с. 59].

Це – кульмінаційний момент в історії відступництва Сави Чалого.

Сава остаточно капітулює, цілковито підкорюючись волі Шмигельського. Хитрому шляхтичу тепер уже немає потреби приховувати, що він – посланець коронного гетьмана, який доручив йому перетягнути Чалого на свій бік, «щоб лад дати на Вкраїні і вгамувати гайдамацький рух». Шмигельському вдається переконати Чалого, що, перейшовши до Потоцького, він не зраджує віри, Вітчизни. Головне – угамувати гайдамаків, а потім уже можна й шляхту проганяти, віру обороняти. При цьому Шмигельський, ніби між іншим, обіцяє Чалому й «ізвить гніздо», і «сто тисяч злотих», і шляхетство від короля. І Сава йде назустріч самообману та спокусам. Причому перше важливіше, аніж друге. Сава не виглядає в І. Карпенка-Карого як банальний зрадник, який продався. Звісно, спокуси теж зробили своє («Там кохання, там слава мене жде», – міркує «пізній» Сава). Однак спочатку ж був самообман! Суб'єктивно Сава Чалий прагне добра для України, однак заплутується у своїх сумнівах. Якщо співвіднести криваві візії-пророцтва Чалого з історією реальної Гайдамаччини, то виявиться, що вони мали підстави. І все ж – у виборі він трагічно помилився. Фатальним чинником у цій трагедії яскравої особистості виявилася глибинна чужість між аристократом Чалим і тими, кого він начебто збирався вести за собою. Це аристократичне відторгнення простолюду у свідомості Чалого багато що визначає: він побоюється бунту черні. Звідси – ілюзорне бажання рятувати народ від нього самого, вирішити все поза ним.

Утім, І. Карпенко-Карий сказав своїм твором й інше: трагедія Сави Чалого – це ще й індивідуальне зображення тих трагічно-кривавих суперечностей самої історії, які нерідко не мають ідеально позитивних розв'язок [1, с. 59].

Перейшовши на бік шляхти, щоб «рятувати Україну від гайдамацької руїни», Сава поставив себе у безвихідне становище, яке

призвело його до неминучої зради і закономірної трагічної загибелі. Загибель Сави Чалого не є результатом ні його особистої вдачі, ні його долі, це наслідок об'єктивного закону життя. Він загинув тому, що мріяв про класовий мир в умовах експлуататорського суспільства. Не тільки Сава, але кожний, хто стане на такий шлях, яким пішов Сава, приречений на загибель. Драматург свідомо і переконливо розкрив у образі Сави Чалого класовий характер його суперечностей. Ставши на шлях служби двом антагоністичним таборам – українському народові і польській шляхті, – Сава зрадив гайдамаків. Зрозумівши все, він ладен був повернутися назад, але тяжка провина лякала його. Хоч Сава, вмираючи, каже, що «смерть прийняв за рідний край» і «кров'ю змив свою вину», але як зрадник народу, він гине ганебною смертю. За зраду друзів по зброї його позбавили навіть традиційного, за козацькими звичаями, права захищатися шаблею в час розплати. Смерть Сави Чалого від руки народних месників доводить історичну неминучість осуду зрадників народу [6, с.23].

Глибоко народне розуміння драматургом гайдамацького руху як всенародного й патріотичного, учасники якого карали і панів, і зрадників, подібних до Сави Чалого, дало можливість Карпенку-Карому виділити цільну й могутню постать народного месника Гната Голого. Йому в трагедії менше приділено місця, ніж Саві, однак Гнат Голий за своїм значенням стоїть вище Сави, бо саме з його іменем пов'язані кульмінаційні моменти трагедії, вся та рішуча і послідовна боротьба народних месників-гайдамаків як проти шляхти, так і проти зрадників Вітчизни. Тому саме він, Гнат, від імені повсталого народу розправляється і з Савою Чалим, і зі Шмигельським. Образ Гната Голого глибоко реалістичний. Гнат – це воїн-повстанець, який дбає про успіх повстання, а не про «сукні і адамашки», як Сава. Засіб контрасту відчутний і в мові Гната. Свої погляди, мрії він висловлює на протизагу Саві і Шмигельському, лаконічно, чітко, ясно. Гнат Голий – не стихійний бунтар, а свідомий повстанець проти польської шляхти, непримиренний борець проти зрадників батьківщини. Після розправи з Шмигельським він сказав: «Пропає зрадник! Так пропаде й Сава без пуття, без слави, так пропадуть всі зрадники свого народу!» [1, с. 145]. В цих словах і вчинках Гната виявилися політичні вимоги народу, патріотизм і революційний гуманізм гайдамаків.

Якщо у М. Костомарова – Гнат Голий лиходій, бездумний убивця, то у І. Карпенка-Карого – живе втілення совісті запорожців, палкий захисник скривдженого поляками рідного народу. Таке трактування колишнього побратима, а згодом – найбільшого ворога Сави Чалого – не випадкове. І. Карпенко-Карий добре знав, що запорожці до вбивства

козака козаком ставилися дуже суворо: зарубаного шаблею в поєдинку ховали в одній труні з його живим супротивником. Гната, як свідчать історичні факти, запорожці не збиралися карати. Після смерті Сави Чалого козаки визволили Гната Голого з-під арешту київського генерал-губернатора й зустріли побратима з радістю й пошаною.

Висновки... Отже, трагедія «Сава Чалий» справді є найвищим надбанням історичної драматургії. В цьому творі автор досяг на диво глибокого поєднання історичної правди з винятковою художньою майстерністю. Герої драми (як історичні особи, так і створені автором) діють в типових обставинах, а це є найголовнішою вимогою реалістичного мистецтва і запорукою творчого успіху митця. Події в трагедії розвиваються не за принципом формальної логіки, який вимагає лише зовнішньої правдоподібності, а відповідно до внутрішніх закономірностей і послідовності, що впливають з руху тих історичних подій і вчинків героїв, які тут художньо відтворені на основі історичних джерел і творчого авторського домісли. Трагедія «Сава Чалий» є переконливим доказом того, який благотворний вплив мала усна народна творчість на всю українську літературу і на драматургію зокрема. Карпенко-Карий з народної пісні взяв не тільки сюжет і головні образи трагедії, а й народно-патріотичну концепцію в засудженні ренегатства.

Уроки трагедії Карпенка-Карого, її злободенність полягають насамперед у тому, що і в момент її написання, і пізніше, навіть в наш час, вона закликає до єдності народу, до єдності ватажка і мас. Трагедія, звертаючись до всіх нас, навчає обдумувати кожен свій крок, кожен вчинок, нагадує, що невиважені дії можуть призвести до горя, нещастя, до невідворотного кінця.

Список використаних джерел і літератури:

1. Авраменко О. М. Українська література : Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень) / Авраменко О. М., Пахаренко В. І. – К.: Грамота, 2010. – 280 с.
2. Жадан М. Н. Виховуємо патріотів художнім словом / М. Н. Жадан // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2012. – № 15. – С. 21-25.
3. Корнух Г. Виховання загальнолюдських цінностей на уроках української літератури / Галина Корнух // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 11-13/
4. Майстер драми : Драматичні твори І. Карпенка-Карого : Навч. посіб. / Упоряд. Чічановського А. А.; Передм. Дем'янівської Л. С. – К.: Грамота, 2004. – 496 с.
5. Скрипник І. Іван Карпенко-Карий (Іван Карпович Тобілевич). Літературний портрет / І. Скрипник. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – 110 с.
6. Падалка Н. І. Вивчення творчості І. Карпенка-Карого (І. Тобілевича) в школі. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1970. – 151 с.

7. Хропко П. Українська література: Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (6-те видання) / Хропко Петро. – К.: Школяр, 2004. – 528 с.

References:

1. Avramenko O.M. Ukrainska literatura : Pidruchnyk dlia 10 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (riven standartu, akademichnyi riven), Kyiv, 2010, 280 p.
2. Zhadan M.N. Vykhovuiemo patriotiv khudozhnim slovom, Vyvchaimo ukrainsku movu ta literaturu, 2012, Vol. 15, pp. 21-25.
3. Kornukh H. Vykhovannia zahalnoliudskykh tsinnosti na urokakh ukrainskoi literatury, Dyvoslovo, 2006. Vol. 7, pp.11-13.
4. Maister dramy : Dramatychni tvory I. Karpenka-Karoho : Navch. posib., Kyiv, 2004, 496 p.
5. Skrypnyk I. Ivan Karpenko-Karyi (Ivan Karpovych Tobilevych). Literaturnyi portret, Kyiv, 1960, 110 p.
6. Padalka N.I. Vyvchennia tvorchosti I.Karpenka-Karoho (I.Tobilevycha) v shkoli, Kyiv, 1970, 151 p.
7. Khropko P. Ukrainska literatura: Pidruchnyk dlia 10 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (6-te vydannia), Kyiv, 2004, 528 p.

Summary

Nadiia Myryniuk, Nina Ruzhytska

***The Problem of Patriotism and Treachery in the Drama of Ivan Karpenko-Karyi
«Sava Chalyi»***

The article deals with the contribution of I.Karpenko-Karyi into the recreation of historic past of Ukraine, emphasizes the topicality of the problems of ethic and moral character under the conditions of present time, mentioned in the dramatic works of the artist, in particular, the problem of patriotism and treachery, the substratum of treachery of historical figure by the example of activity of Sava Chalyi (tragedy «Sava Chalyi») has been revealed, the originality of treating by the dramatist of this image has been mentioned: he is not depicted as a born egoist, or as a self-interested traitor, but as a person, able to realize the predestination of his actions.

Key Words: *drama, dramatist, patriotism, haydamaks, Polish nobility, treachery, leader, nation.*

Дата надходження статті: «2» грудня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «15» грудня 2015 р.